

51

Anders calthya te vornevonds
Stafgump konings de. vorder
Sjorwfer en ygeelst by Sij
Gevindt vnd. ygeelst Gemaat
Vrede ygeelst en ygeelst de za
Stede fuds manns nasdyg

Q ist fud vgnitke die gubast
Saxna is dyg teo tafceekind
en metale runder vnd. en
Stee hie ygeelst te foms en — 211/22

Leu fud runder En ygeelst
Diet is fode methe veyndel
en buerart en dndfom met leede
metale dndfom caudtad vnd.
keest met en was tafceek
Dus tafceek dndfom dndfom
groen runder met te codice
en dndfom tafceek en tafceek
buur en roep met en bodde
methe veyndel is fode merke
en cupytfie saldygea tece
veynstent ygeelst vnt en pas
caudtad en bodde roet af
Stee en vnder en en
en tnyge tece en ygeelst dndfom
vnd en ygeelst hie — 211/22

Leu fud Cuortan en hie fnyra

Wonen en werken in zestiende- eeuws Brugge

Julie De Groot

Inleiding

In 1551 voltooide de Brugse schilder Pieter Pourbus het portret van Jacquemyne Buuck en haar echtgenoot Jan van Eyewerve.¹ Het portret bestaat uit twee afzonderlijke maar toch bij elkaar horende pedanten, één voor elke echtgenoot. Het echtpaar wordt geënceneerd alsof ze in een kamer in hun woning aan de Vlamingstraat in Brugge staan, recht tegenover de Vlamingbrug, een plaats van grote commerciële activiteit aangezien veel schepen onder de brug door moesten om de Waterhalle te bereiken waar ze werden gelost.² De sociale status van het paar blijkt vooral uit hun kleding die gemaakt was van dure stoffen en een nog duurdere afwerking, maar hun economische status, burgerschap en Jans band met de wijnhandel worden vooral expliciet gemaakt door de vergezichten (*vistas*) in de raampjes achter hen.

Het raam of doorkijkje achter Jan biedt zicht op de stadskraan, de Kraanplaats en de Vlamingbrug, allemaal belangrijke handelscentra in het zestiende-eeuwse Brugge. Het raam achter zijn echtgenote Jacquemyne toont (waarschijnlijk) een fragment van de toren van de Sint-Janskapel en een groot huis genaamd 'de Haene' met een duidelijk herkenbare winkel op de begane grond. Beide scènes vertegenwoordigen belangrijke onderdelen van het commerciële netwerk van de stad: groothandel (en handel in het algemeen) en kleinschalige detailhandel. Indirect illustreert het schilderij dus een interessante dualiteit tussen de wereld van de handel en de wereld van de *retail* die hier verbonden wordt met permanente winkels. Maar daarnaast dringt een andere belangrijke vraag zich op. Door de connectie tussen het interieur waarin Jan en Jacquemyne geschilderd staan en de scènes buiten op de achtergrond, zinspeelt het schilderij meteen op een tweede dualiteit, in dit geval tussen de vermeende publieke wereld van de handel en het meer private karakter van de huiselijke ruimte.

De winkel in het huis 'de Haene' bevindt zich op de begane grond van een huis met meerdere verdiepingen. In hoeverre sloot de winkel dan aan op de rest van dat huis? Het huis bevatte naar alle waarschijnlijkheid immers ook andere ruimtes dan alleen de winkel. Dus hoe verhielden commerciële en/of productieruimtes zoals winkels maar ook ateliers zich tot de meer

Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk 'Connecting the house to the street? The Shop and Workshop' in mijn boek 'At Home in Renaissance Bruges' dat in april 2022 zal uitgegeven worden bij Leuven University Press.

- 1 Paul Huvenne, *Pieter Pourbus, Meester-Schilder 1524-1584* (Brugge: 1984) 211–215; Anne Van Oosterwijk (red.), *Vergeeten Meesters. Pieter Pourbus en de Brugse schilderkunst van 1525 tot 1625* (Brugge: 2017) 194–197.
- 2 A. Vandewalle en K. Van Damme (reds.), *Hanzekooplui en Medicbankiers: Brugge, wisselmarkt van Europese culturen* (Oostkamp: 2002).

Dubbelportret van de hand van Pieter Pourbus en detail van winkel.

huiselijke woonruimtes in dezelfde woning?³ Werd de materiële cultuur van het huis bewust in de winkel gebracht (voorwerpen zoals schilderijen, beeldjes, of textiel, stoelen, tafels, kussens,...) en actief ingezet om klanten aan te trekken?⁴ Of was er een duidelijke (materiële) scheiding tussen werken en wonen? De informatie die we kunnen terugvinden in de Brugse boedelinventarissen werpen een interessant licht op deze vragen.

Naar de bron: boedelinventarissen

Hoe kan je de woon- en werkcultuur van verkopers en ambachtslieden in zestiende-eeuws Brugge bestuderen aan de hand van geschreven boedelinventarissen? De vraag lijkt eenvoudig, maar weinig dingen zijn uitdagender dan het reconstrueren van een zestiende-eeuwse huiselijke realiteit uit geschreven historische documenten. Historici die de materiële cultuur in het verleden bestuderen, beschouwen (en gebruiken) deze documenten immers nog te vaak als bijna 'willekeurige' opsommingen van voorwerpen die gevonden werden in de huizen van stedelingen wier bezittingen werden geïnventariseerd na overlijden. Dit heeft in de eerste plaats te maken met het feit dat vooral de studie van consumptiegebruik en niet van de materiële cultuur lange tijd onbetwist heerste waardoor deze bronnen vooral gebruikt werden om te zoeken naar consumptievoorkeuren en veranderende consumptiepatronen.⁵ Maar daarnaast hebben historici – net als kunsthistorici – ook steeds een erg ambivalente houding aangenomen ten aanzien van de kwaliteit van de informatie in historische documenten zoals boedelinventarissen. Onderzoekers zoals Lena Orlin bestempelden inventarissen zelfs als 'works of fiction', simpelweg omdat deze documenten geen exacte weerspiegeling zijn van het dagdagelijkse leven: sommige goederen ontbraken vaak in de opsomming (vooral objecten van lage waarde) en soms werden ook hele kamers niet meegenomen in de inventarisatie omdat er daar bijvoorbeeld geen objecten te registreren vielen.⁶ Beïnvloed door dergelijke en soortgelijke opvattingen zijn (cultuur)historici lange tijd nogal pessimistisch gebleven over de gebruikswaarde van inventarissen bij het in kaart brengen van het dagelijks leven van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne huishoudens. Bijgevolg hebben ze nauwelijks de mogelijkheden onderzocht om deze bronnen te beschouwen als net onthullend over de dagelijkse

3 David Clark, 'The Shop within?: An Analysis of the Architectural Evidence for Medieval Shops', *Architectural History*, 43 (2000) 58–87.

4 Ilja Van Damme, *Antwerpse klanten en kleinhandelaars tussen continuïteit en vernieuwing ca. 1648 - ca. 1748*, Onuitgegeven doctoraatsthesis (Antwerpen: 2006) 199.

5 Giorgio Riello, 'Things that shape history: material culture and historical narratives', in: Karen Harvey (red.), *History and Material Culture: A Student's Guide to Approaching Alternative Sources* (Abingdon, 2009) 24–46; Giorgio Riello, 'Things seen and unseen. The Material Culture of Early Modern Inventories and their Representation of Domestic Interiors', in: Paula Findlen (red.), *Early Modern Things. Objects and their Histories, 1500–1800* (London 2015) 125–150.

6 Lena Cowen Orlin, 'Fictions of the Early Modern English Probate Inventory', in: Henry S. Turner, (red.), *The Culture of Capital: Property, Cities and Knowledge in Early Modern England* (Basingstoke: 2002) 53.

praktijk in steden als Brugge; zoals de verhouding tussen de publieke en de meer private ruimte, tussen werken en wonen.⁷ We beargumenteren in dit artikel dat het potentieel van boedelinventarissen echter enorm is, maar jammer genoeg vaak nog te weinig ontgonnen. De aandacht in dit artikel gaat naar interacties tussen objecten, ruimtes en mensen als revelerend voor achterliggende culturele en sociale processen. We zoomen in op de (werk)winkel als ruimte (en fysisch deel van het woonhuis) en bevragen de interactie tussen de woon- en werkruimtes in de stedelijke woning van verkopers en ambachtslieden. De focus ligt hierbij op het rijke corpus boedelinventarissen dat ooit opgesteld werd in de periode tussen 1500–1600 en nu bewaard wordt in het Stadsarchief en het Rijksarchief te Brugge.

Shopper in zestiende-eeuws Brugge

Shopping of winkelen – en dus ook indirect het bestaan van winkels in de moderne betekenis van het woord – werd lange tijd beschouwd als iets dat in de negentiende eeuw ontstond, dus iets dat in een laatmiddeleeuwse stedelijke context nog niet bestond.⁸ Het baanbrekende boek van Evelyn Welch, *Shopping in the Renaissance*, was een van de eerste werken die een nieuw debat op gang bracht door overtuigend bewijs te leveren dat de winkel en het winkelen als activiteit ‘reeds’ bestond in het Italië van de Renaissance. Niettemin waarschuwde de auteur ook meteen dat er zeker geen sprake was van een lineaire evolutie. In het hoofdstuk over markten en winkels citeert Welch de woorden van de Italiaanse theoreticus Leon Battista Alberti die in zijn verhandeling over architectuur uit 1471 zijn ideale versie van de *bottega* of winkel beschreef en daarmee meteen ook het belang van de inrichting van deze ruimte aangaf. In het licht van Alberti’s principe van de hiërarchie van ruimtes, betekent dit dat de winkel volgens hem de uiterlijke vertolking was van de respectabiliteit en (professionele) status van de winkeleigenaar/ambachtsman. Meer nog dan zijn (anders volgens Alberti luxueus ingerichte) eetkamer.⁹

De bouw van grotere permanente winkels – in tegenstelling tot tijdelijke houten toonbanken of semipermanente kleinere winkels – werd mogelijk gemaakt dankzij de toenemende verstening van huizen in veel steden in de veertiende en vijftiende eeuw en een steeds grotere kennis van de stabiliteit van gebouwde constructies. Bakstenen gevelconstructies lieten grotere raamopeningen toe, waardoor winkels op de begane grond niet alleen beter toegankelijk werden voor klanten, maar ook de ambachtslieden zelf meer konden profiteren van het binnenvallende daglicht.¹⁰ Winkeliers (verkopers en ambachtslieden) promootten zichzelf en hun koopwaar in de eerste plaats met uithangborden die hun vaardigheden en professionaliteit representeerden in het straatbeeld. Naast de kleurrijke en grote uithangborden met namen en symbolen werden ook zogenaamde *voorwinkels* of buitendisplays van goederen, kleurrijke etalages en toonbanken gebruikt om de aandacht van voorbijgangers te trekken. Maar ook de presentatie van de producten in de winkel werd steeds belangrijker. Door de kwaliteit van de tentoongestelde producten te waarborgen en die ook te tonen, werden belangrijke waarden binnen het ambachtswezen zoals zichtbaarheid, integriteit, productkwaliteit en transparantie te allen tijde gerespecteerd.¹¹ Zo bevatte de winkel van Bruggeling en hoedenmaker Silvester Van Pamele niet alleen het gereedschap van het ambacht van de hoedenmakers en enkele afgewerkte hoeden, maar ook enkele mallen voor hoeden die – volgens zijn inventaris – buiten aan de winkel deur hing. In de zestiende eeuw zien we verschillende types van winkels, afhankelijk van waar de productie van de goederen plaatsvond. Soms werden producten ter plaatse

7 Julie De Groot, ‘Uncovering Daily Life in the Archive? Framing Domestic Culture in Sixteenth-Century Bruges Inventories.’, in: Katherine Anne Wilson and Leah Clark (reds.), *The Mobility of Objects Across Boundaries 1000-1700* (Liverpool: 2022).

8 Evelyn Welch, *Shopping in the Renaissance. Consumer Cultures in Italy, 1400-1600* (New Haven/London: 2005) 4–5.

9 Leon B. Alberti, *De Re Aedificatoria: On the Art of Building in Ten Books*, vertaling door. J. Rykwert, N. Leach en R. Tavernor, (Cambridge: 1988) 152. Zie ook Welch, *Shopping*, 125.

10 Derek Keene, ‘Sites of desire: shops, selds and wardrobes in London and other English cities, 1100-1550.’, in: Bruno Blondé, Peter Stabel, Jon Stobart en Ilya Van Damme (reds.), *Buyers and sellers. Retail circuits and practices in Medieval and Early Modern Europe* (Turnhout: 2006) 131–132.

11 Peter Stabel, ‘From the Market to the Shop. Retail and Urban Space in Late Medieval Bruges’, in: Blondé, Bruno et al. (reds.), *Buyers and Sellers. Retail Circuits and Practices in Medieval and Early Modern Europe* (Turnhout: 2006) 93; Bert De Munck, ‘Guilds, Product Quality and Intrinsic Value. Towards a History of Conventions?’, *Historical Social Research, Special Issue: Conventions and Institutions from a Historical Perspective*, 36, 4 (2011)113.

gemaakt of gebeurde(n) er de laatste stap(pen) in het productieproces en werden de goederen verkocht door de ambachtsman die tevens winkelier was, al dan niet in dezelfde ruimte. Maar evengoed werden goederen elders gemaakt en alleen verkocht in de winkels van bijvoorbeeld *meerseniërs* en kruideniërs, maar ook bijvoorbeeld vis- en kaasverkopers. Hoewel de invulling van de commerciële/productieruimte vaak afhankelijk was van het type ambacht en van de producten die er verkocht en/of vervaardigd werden, kunnen er toch een aantal algemene tendensen worden onderscheiden. In wat volgt bespreken we eerst een aantal winkels van winkeliers, daarna van ambachtslieden die zowel verkopers als producenten waren en komen tot we slot tot een aantal algemene vaststellingen over de connectie tussen werken en wonen.

De (werk)winkel als aparte ruimte binnen het woonhuis

De verkoopruimte in een huis werd in de meeste gevallen met een eigen label aangeduid in de boedelinventaris. De winkel van Brugs *meerseniëer* Luc Van Slingelande¹², bijvoorbeeld, werd in zijn boedelinventaris ‘*t winkelken*’ genoemd en bevond zich aan de voorzijde van het huis, naast een kamertje dat een soort annex van dat *winkelken* lijkt te zijn geweest. In de winkel zelf vond men kuipjes met boter, een kist met wat linnen en een niet nader gespecificeerde hoeveelheid hout. De winkels van collega-*meerseniëer*/kruideniërs Rubrecht Hanevil¹³ en Pieter van Steenkiste¹⁴ situeerden zich daarentegen ook aan de voorzijde van hun huis, maar naast wol en garen werden er ook specerijen, exotisch fruit en suiker verkocht. Informatie over de kwaliteit en de waarde van de goederen werd op een bijzondere manier duidelijk gemaakt. Alle goederen die de kruideniërs en *meerseniërs* verkochten, werden uitgesteld in vaten, manden, dozen en kuipen. Hoe zeldzamer en duurder de goederen waren, hoe kleiner de containers (en hoe kleiner de hoeveelheid) waarin de goederen aan de klant werden getoond. In de winkel van Rubrecht Hanevil, die grotere hoeveelheden wol en katoengaren en allerlei exotische (en geïmporteerde) vruchten, noten en specerijen verkocht, zijn deze verschillen in uitstalling zeer duidelijk. Pruimen, aalbessen, amandelen, kappertjes en olijven werden tentoongesteld in grotere kuipen en vaten, terwijl de duurder specerijen zoals kaneel, saffraan, mastiek en foelie aan klanten werden getoond in kleinere dozen en dus in kleinere hoeveelheden. De beperkte hoeveelheid specerijen die te koop werd aangeboden, zou kunnen worden verklaard door de relatief hoge prijzen die de kruideniërs zelf aan zijn leverancier moest betalen. Evelyn Welch concludeerde ook voor de Italiaanse kruideniërs en apothekers in Firenze dat grote kapitaalinvesteringen in de winkelvoorraden deze ruimtes meer tot schatkisten maakten dan plekken om klanten vrij te laten kijken en proeven.¹⁵

Daarnaast waren er ook andere strategieën in het spel. De resterende voorraad van de specerijen werd namelijk bewaard in een speciale ‘*cruutcamere*’ in de kelder van Hanevil. Hoewel we niet met zekerheid kunnen zeggen hoe deze ‘*cruutcamere*’ er uitzag, blijkt uit de inventaris dat er meerdere zakjes (verschillende kwaliteiten en soorten) gember, peper, zout, kruidnagel en anijs in bewaard werden. Dus niet alleen werden bepaalde hoeveelheden specerijen elders opgeslagen en bewaard, een deel van de specerijen in deze ‘*cruutcamere*’ werd (visueel) helemaal niet te koop aangeboden in de winkel. Zo beperkte Hanevil tot op zekere hoogte de toegang tot zijn winkel (en zijn goederen), had hij controle over wat er getoond werd en kon hij contact met potentiële kopers aanmoedigen. Behalve de kleine hoeveelheid kruiden die hij in zijn kelder bewaarde, waren

12 RAB, Proosdij van Sint-Donaes, Wettelijke Passeringen, reg. 1294, 1480.

13 SAB, Klerken van de Vierschaar, J. Dingne, 1563.

14 SAB, Klerken van de Vierschaar, Beernaerts, book 47, 1530.

15 Welch, *Shopping*, 147.

alle andere goederen in de winkel te zien. Dit was belangrijk, ook voor verkopers die hun producten niet zelf vervaardigden, want elk lid van een ambachtsgilde moest er voor zorgen dat de kwaliteit van de aangeboden goederen gegarandeerd werd. Veel ambachtsstatuten drongen er daarom op aan dat niet alleen de productie maar ook de verkoop onder het oog van het publiek zou plaatsvinden (=transparantie) zodat de kwaliteit gewaarborgd bleef en om controle door het ambacht te vergemakkelijken. In de huizen van de kleinhandelaars in het door ons onderzochte sample konden we daarom geen spoor van voorraad of handelswaar elders in het huis vinden, behalve de eerder genoemde *cruutcamere* in de kelder van Hanevil. Maar zelfs in het laatste geval werden de specerijen opgeslagen in een gesloten geheel dat los stond van de andere voorwerpen in diezelfde kelder. Er was dus geen risico dat de specerijen zouden worden aangetast of vermengd met andere niet-verkoopbare waren. Alle andere kamers in de huizen van Hanevil, Van Steenkiste en Van Slingelande waren ingericht als woonkamers met bedden, stoelen, tafels, kook- en eetgerei, haardgerei, kleding en accessoires, maar zonder voorraden, kruidenierswaren of enig ander gereedschap of object dat een rol zou hebben gespeeld in de uitoefening van hun vak.

Ook in de huizen van ambachtslieden die hun eigen producten verkochten zien we een maximale scheiding van werken en wonen terugkomen, tenminste in zoverre de omvang van het huis dit toeliet. Een beperkte huisoppervlakte kon ambachtslieden immers tot pragmatische oplossingen dwingen, maar niettemin zien we in de meeste gevallen toch een bewust afschermen van het ambacht, ook al neemt dit meer dan een ruimte in beslag. *Mutsenreeder* (of mutsenbewerker) Stevin Sremont¹⁶ woonde en werkte in de Carmersstraet in Brugge, zijn collega Jan Martin¹⁷ woonde in een huis aan de oostzijde van de rivier de Reie. Hoewel hun huizen verschillende afmetingen hadden – het huis van Jan Martin was waarschijnlijk veel groter omdat het meer kamers (minstens negen kamers) bevatte dan dat van Sremont (minstens vier kamers) – was de ruimtelijke organisatie van hun professionele activiteiten zeer vergelijkbaar. In het huis van Stevin Sremont werd de kamer met de naam ‘vloer’ op het gelijkvloers en aan de voorzijde van zijn woning gebruikt als winkel. Volgens de boedelinventaris bevatte de ruimte een niet nader gespecificeerde hoeveelheid onbewerkte (*rauwe*) of ongevilte witte mutsen, enkele onderdelen van bepaalde mutsen (*vizieren*), wat wol en een kleine toonbank. Verder bevatte de ruimte een bank, een weegschaal en een kast (*schaprade*). Het winkelmeubilair werd aangevuld met drie tonnen en acht manden. Andere items in de winkel waren gelinkt aan een wapenrusting zoals een *busse* of *harquebus* en twee *wapenstocken* of puntige wapens die pieken, hellebaarden of speren konden zijn. De winkel was ook uitgerust met een haard (een van de weinige in de steekproef) en werd ook gebruikt om voedsel te koken, gezien de aanwezigheid van een spit en grill, potten en pannen. Behalve de bank en de kast die duidelijk in de winkel gebruikt werden, werden geen andere meubels (zoals stoelen, kleinere banken of tafels die duiden op eetgelegenheden) teruggevonden. Omdat alleen zijn slaapkamer nog een haard bevatte, was de verwarmde ruimte op het gelijkvloers waarschijnlijk de beste plek om voedsel te koken én de mutsen te verkopen. De haard en de ketels kunnen ook een dubbel gebruik hebben gehad en kunnen ook een rol hebben gespeeld bij het viltten, omdat warm water nodig was om het garen te verviltten. De winkel van mede-mutsenverkoper Jan Martin bevatte alleen een kast, een lange bank, vijf tonnen en twee manden met wol en een aantal ongevilte (*onghereede*) mutsen.

16 SAB, Klerken van de Vierschaar, De Mommengy, 1541.

17 SAB, Klerken van de Vierschaar, De Mommengy, 1541.

Intrigerend genoeg lijkt het erop dat alleen de ongevilte of onbewerkte mutsen in de winkels van beide heren te zien waren, aangevuld met enkele onderdelen of accessoires (zoals de zgn. *vizieren*) van specifieke soorten mutsen en wat wol. Het waren dus vooral de intrinsieke kwaliteiten van de goederen/grondstoffen die belangrijk waren om te tonen in de winkel. De afgewerkte vilten stukken werden opgeslagen in een andere kamer in het huis, maar wel direct naast (of achter) de winkel. In het geval van Sremont werd deze kamer de 'achterkamer' genoemd en in Martins inventaris bevond de kamer zich net naast de winkel (*neffens de vloer*). In beide kamers vond men een grote kast om de afgewerkte en gevilte mutsen in te leggen. Op het moment van taxatie waren deze kasten ook niet leeg en bevatten ze een onbepaald aantal rode en zwarte mutsen in het geval van Sremont en maar liefst 67 witte vilten mutsen en 48 zwarte vilten mutsen in het geval van Martin. Naast deze kast werden in beide inventarissen nog andere meubels in deze kamers vermeld, namelijk een stoel in de inventaris van Martin en een kast, een bank, een tafel, een kist en een spiegel in die van Sremont. Je zou kunnen stellen dat in het huis van Sremont de gevilte (en dus afgewerkte) mutsen elders werden bewaard om de geuren en de rook die vrijkwam bij het gebruik van de haard te vermijden. Maar er waren ook sterke overeenkomsten tussen de winkelruimtes van beide *mutsenreeders* en deze kunnen niet toevallig zijn. De ongevilte mutsen die in de winkel te zien waren, werden waarschijnlijk gebruikt als een soort pasmodellen die klanten konden proberen terwijl ze de maten, afmetingen en kleur bespraken met de ambachtsman. De mutsen die in de andere kamer werden opgeslagen, waren toen waarschijnlijk de afgewerkte goederen die wachtten op een laatste pasbeurt en/of aanpassing. De aanwezigheid van een spiegel en een stoel in deze achterkamer versterken dat idee.

In tegenstelling tot de winkels van de kruideniers en *meerseniers* die we eerder bespraken, omvatten de winkelruimtes van de *mutsenreeders* dus meer dan één kamer. Bovendien konden we in de inventarissen van de mutsenverkopers enkele sporen van wol voorraad vinden in andere kamers van het huis. In het geval van Sremont werd wol gevonden in de voorkamer en in het huis van Martin werd de wol opgeslagen in de kamers op de bovenste verdieping. Hoewel de afgewerkte producten niet in de winkel te zien waren, maar in andere ruimtes in de buurt van de winkel opgeslagen werden, zien we toch een soort ruimtelijke beperking in de verspreiding van gereedschappen, goederen en activiteiten die gelinkt zijn aan het ambacht. In de kamers waar de afgewerkte producten bewaard werden, zien we immers alleen objecten die gelinkt zijn aan het ambacht. Alleen van bepaalde grondstoffen, in het geval van de *mutsenreeders* was dat wol, kunnen we zeggen dat er een soort *spill-over* was van de werkruimte naar bepaalde kamers in de woonruimte. In het geval van Sremont was dit omdat de oppervlakte van het huis waarschijnlijk te beperkt was om alle gereedschappen, goederen en grondstoffen in een ruimte te bewaren, in het geval van Jan omdat de zolders van zijn huis net de mogelijkheid boden een grotere hoeveelheid grondstoffen te herbergen.

Of verkoop en productie van goederen nu in dezelfde ruimte werden gecombineerd of niet, het werd belangrijk geacht dat de productie van goederen en/of de afgewerkte goederen zelf voldoende zichtbaar waren voor zowel potentiële kopers als voor ambachtsfunctionarissen. De meeste winkels waren dan ook aan de voorzijde van de woning gesitueerd. In sommige gevallen werden producten of grondstoffen in een aanpalende ruimte bewaard, maar steeds in de buurt van de (werk)winkel. Verschillende

ambachtsreglementen beschouwden de aanwezigheid van voldoende (dag) licht als een belangrijke vereiste voor (werk)winkels om frauduleuze praktijken te voorkomen. Het ambacht van de kuipers onderstreept het belang van voldoende licht in de winkel en werkplaats 'omme de volcke ook niet te bedrieghene'.¹⁸ Door goederen te produceren en te verkopen in voldoende verlichte ruimtes aan de voorkant van het huis, was het ook mogelijk om de producten makkelijker te verkopen. De winkelinrichting en de manier waarop goederen werden uitgesteld werden bovendien gebruikt als een manier om het probleem van informatie asymmetrie 'op te lossen', waarbij zowel de (intrinsieke) kwaliteit van de goederen als de vaardigheden van de ambachtsman duidelijk naar de klanten werden gerepresenteerd. Productkwaliteit werd dus niet alleen via collectieve keurmerken aan klanten (of handelaars) gecommuniceerd; het gebeurde ook via winkelinrichting en productpresentatie, de zichtbaarheid van gereedschappen en de weergave van de handelsvoorraad. Zo was de weegschaal (*balanse*) een item dat in allerlei winkels aanwezig was, enerzijds gebruikt om producten per gewicht te verkopen, maar anderzijds ook om de geloofwaardigheid en professionaliteit van de verkoper/vakman te laten zien.

Werkcultuur en wooncultuur

Een interessante overeenkomst tussen bijna alle winkels (van verkopers én ambachtslieden/verkopers) is essentieel om het karakter van de winkelruimte als onderdeel van een woning te bepalen. Die overeenkomst is het vrijwel ontbreken van elke vorm van decoratie (schilderijen, prenten, kaarten, beelden,...) en van elke verwijzing naar religieuze of devotiepraktijken. Hoewel ambachtsgilden een soort broederschappen waren waarin ook (collectieve) devotiepraktijken centraal stonden¹⁹, werden in de bestudeerde (werk)winkels vreemd genoeg geen beelden of devotiepraktijken aangetroffen. De meeste ambachtslieden hadden deze decoratieve en devotiepraktijken elders in huis, maar duidelijk niet in de winkel of het werkhuis. De enige uitzondering op de regel waren ambachtslieden die hun werkruimte ook als woonruimte gebruikten vanwege de beperkte omvang van hun woning. Het ontbreken van decoratieve en devotiepraktijken in de (werk)winkel is best intrigerend aangezien elk ambachtsgilde een patroonheilige had die op de een of andere manier met het vak zelf te maken had. Bovendien was het laatmiddeleeuwse stadsleven vol verwijzingen naar religie en devotie, dus we zouden in de Brugse werkplaatsen en winkels toch minstens één verwijzing naar een patroonheilige (of naar Maria of Christus) verwachten. Maar het lijkt erop dat het devotiepraktijken leven ofwel gereserveerd was voor de eigenlijke woonruimte in het huis en/of dat dit moest worden beoefend op plaatsen waar leden samenkwamen, zoals gildehuizen, kapellen en gildealtaren in kerken.²⁰ Er was duidelijk geen ruimte (en geen tijd) voor devotiepraktijken en religie in de (werk)winkel en tijdens commerciële activiteiten. Vandaar dat (althans in Brugge) privédevotie (evenals decoratie in het algemeen) en religie expliciet voorbehouden waren voor de woonvertrekken in huis.

Daarnaast hadden de meeste Brugse winkels doorgaans geen verwarming (geen haard, kachel of komfoor). Slechts één winkel in het bestudeerde corpus had een haard en deze werd zowel gebruikt voor de handel als voor het koken van het voedsel van de ambachtsman en zijn familie. Verwarming – indien aanwezig – was dus vooral functioneel en geen uiting van comfort of sociabiliteit.²¹ Een volledig uitgeruste open haard, gebruikt om te koken, eventueel gasten te entertainen of gewoon om zichzelf te verwarmen, was opnieuw duidelijk gereserveerd voor de woonvertrekken elders in het huis.

18 Arthur Van de Velde, 'Het kuipersambacht te Brugge', in: *Mélanges* (Brugge: 1908) 67.

19 Bert De Munck, 'From religious devotion to commercial ambition? Some marginal notes on the religious material culture of the Antwerp crafts in the 16th century', in: Ria Fabri en Nico Van Hout (reds.), *From Quinten Metsijs to Peter Paul Rubens. Masterpieces from the Royal Museum reunited in the Cathedral* (Antwerpen: 2009) 21–31.

20 Kate Giles, 'A Table of Alabaster with the Story of the Doom: The Religious Objects and Spaces of the Guild of Our Blessed Virgin, Boston (Lincs)', in: Catherine Richardson en Tara Hamling (reds.), *Everyday Objects Medieval and Early Modern Material Culture and its Meanings* (Aldershot: 2010) 267–285; Johan Dambruyne, *Corporatieve middengroepen: aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent: 2002) 114–115.

21 Bruno Blondé en Ilja Van Damme, 'The Shop, The Home and the Retail Revolution, Antwerp, Seventeenth-Eighteenth Centuries', *Città e Storia*, 2 (2007) 346.

Heilige Lucas schildert de Madonna, olieverf op doek, Lancelot Blondeel, 1545. Collectie: Musea Brugge.

Hetzelfde gold voor meubilair zoals stoelen, tafels, kasten en comfortabele leunstoelen. De interieurs van de winkelruimtes waren relatief kaal en het aanwezige meubilair werd enkel en alleen gebruikt om goederen en gereedschap uit te stallen of in op te bergen.

Conclusies

De huidige theorie over het ontbreken van grenzen tussen 'commerciële' en 'private' ruimtes binnenshuis – i.e. dat de economische en huishoudelijke functies van het stedelijke huishouden onlosmakelijk met elkaar verweven waren²² – moet dus worden genuanceerd. Hoewel er in sommige gevallen inderdaad een soort *spill-over* was van vooral grondstoffen van een commerciële ruimte naar een (deel van de) woonruimte, was het in alle andere gevallen vanzelfsprekend dat gereedschappen en afgewerkte goederen slechts in zeer beperkte mate met huishoudelijke artikelen zouden worden vermengd. Zelfs wanneer de ruimte beperkt was en afgewerkte goederen opgeslagen werden in andere kamers van het huis dan de winkel of het atelier, werd de vermenging van de twee soorten goederen (commerciële goederen en huishoudelijke goederen) tot een absoluut minimum beperkt. De materiële cultuur verraadt met andere woorden een duidelijke scheidingslijn tussen 'de (werk)winkel' en 'het woonhuis'. Ook het gewoonrecht had steeds inbreuken op privé-eigendom verboden. Vertegenwoordigers van de wet mochten zelfs de woonhuizen niet betreden.²³ Dit impliceert dat er zelfs een juridische scheiding was tussen (semiopenbare) (werk)winkels en de andere (woon)ruimtes in het huis. Hoewel het huis en het huishouden belangrijk waren bij het opbouwen de sociale (en politieke) status van de ambachtsman, maakten ze duidelijk geen deel uit van

22 Sarah Pearson, 'Houses, Shops, and Storage: Building Evidence from Two Kentish Ports', in: Cordelia Beattie, Anna Maslakovic en Sarah Rees Jones (reds.), *The Medieval Household in Christian Europe, c. 850 - c. 1550. Managing Power, Wealth, and the Body* (Turnhout: 2003) 431. Of in de woorden van Arlette Farge: 'le logement et la rue se mêlent l'un à l'autre sans qu'on sache exactement où commence l'espace privé où finit l'espace public' in: Arlette Farge, *Vivre dans la Rue à Paris au XVIIIe siècle* (Paris : 1979) 36.

23 Heidi Deneweth, *Goede Muren maken Goede Buren. Verbouwingen en buurtleven in Brugge, 1500-1800* (Brugge: 2020) 52.

zijn commerciële activiteiten en zijn dagelijkse bezigheden.²⁴ Wat Claire Walsh concludeerde voor de achttiende-eeuwse winkel past eigenlijk ook heel goed bij de zestiende-eeuwse winkel in Brugge: ze betoogde immers dat achttiende-eeuwse winkels geen plaatsen waren van 'primitieve ruilhandel', donker en ongeorganiseerd, waar goederen zichzelf moesten verkopen.²⁵ Hoewel de winkels van het zestiende-eeuwse Brugge niet waren ingericht met zitmeubels, schilderijen en spiegels zoals de achttiende-eeuwse winkels die Walsh bestudeerde, was de ruimte ook bewust 'gebruikt' en ingericht (met gereedschappen, instrumenten en afgewerkte goederen) om potentiële kopers te overtuigen van de productkwaliteit van de tentoongestelde goederen en van de betrouwbaarheid, professionaliteit en grote vaardigheid van de verkoper/ambachtsman. De detailhandel van goederen in het zestiende-eeuwse Brugge gebeurde dus nog duidelijk binnen de context van het 'oude model' van intrinsieke (product)kwaliteiten. Kortom, wanneer woonhuizen winkels en/of ateliers bevatten, werden deze meestal als aparte ruimtes behandeld. En het waren vooral de sleutelwaarden uit ambachtsreglementen – zichtbaarheid, integriteit, productkwaliteit en transparantie – die het sociale gedrag van kopers en verkopers, evenals de ruimtelijke organisatie van de werk- en woonruimte sterk bepaalden. Deze werkplekken (winkels en/of ateliers) weerspiegelden vooral de verantwoordelijkheden en de waarden die ambachtslieden deelden als leden van de gilden en als leden van de Brugse samenleving. Het bewijsmateriaal is overtuigend voor zowel het bestaan van een uitsluitend commerciële omgeving in het huis, als van het bestaan (of op zijn minst een zeker besef) van de specificiteit van de 'private' huiselijke ruimte.

24 Heidi de Mare, 'The Domestic Boundary as Ritual Area in Seventeenth-Century Holland', in: Heidi de Mare en Anna Vos (reds.), *Urban Rituals in Italy and the Netherlands: Historical contrasts in the use of public space, architecture, and the urban environment* (Assen: 1993) 109–131.

25 Claire Walsh, 'Shop Design and the Display of Goods in Eighteenth-Century London', *Journal of Design History*, 8, 3 (1995) 175.

Beredeneerde bibliografie:

Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk 'Connecting the house to the street? The Shop and Workshop' in mijn boek *At Home in Renaissance Bruges* dat in april 2022 zal uitgegeven worden bij Leuven University Press. In het boek staat de beleving van wonen en de creatie van de woonruimte centraal, bestudeerd vanuit de interactie tussen de (woon)ruimte, objecten zoals decoratie en meubilair en de bewoners. Het boek is een aanvulling op eerdere werken zoals dat van Marta Ajmar-Wollheim en Flora Dennis, *At Home in Renaissance Italy*, London, Victoria & Albert Museum, 2006 en het meer recente maar evenzeer intrigerende werk van Catherine Richardson en Tara Hamling, *A Day at Home in Early Modern England. Material Culture and Domestic Life, 1500-1700*, New Haven/London, Yale University Press, 2017. Een belangrijk werk in de studie naar de beleving van winkelen en de evolutie van winkels in de renaissance stad is ongetwijfeld het boek van Evelyn Welch *Shopping in the Renaissance. Consumer Cultures in Italy, 1400-1600* (New Haven/London: 2005). Dit boek past in de traditie van wetenschappelijke literatuur gefocust op het Italiaanse schiereiland maar werd snel aangevuld met studies over Noord-Europese steden: Derek Keene, 'Sites of desire: shops, selds and wardrobes in London and other English cities, 1100-1550' en Peter Stabel, 'From the Market to the Shop. Retail and Urban Space in Late Medieval Bruges', allebei bijdragen in het boek van Bruno Blondé et.al. (reds.), *Buyers and Sellers. Retail Circuits and Practices in Medieval and Early Modern Europe* (Turnhout: 2006) en daarnaast ook Sarah Pearson, 'Houses, Shops, and Storage: Building Evidence from Two Kentish Ports', in: Cordelia Beattie, Anna Maslakovic en Sarah Rees Jones (reds.), *The Medieval Household in Christian Europe, c. 850 - c. 1550. Managing Power, Wealth, and the Body* (Turnhout: 2003). Bert De Munck is expert op het gebied van ambachtsgeschiedenis en zijn werk is dan ook onontbeerlijk in een studie als deze, zie onder andere: Bert De Munck, 'From religious devotion to commercial ambition? Some marginal notes on the religious material culture of the Antwerp crafts in the 16th century', in: Ria Fabri en Nico Van Hout (reds.), *From Quinten Metsijs to Peter Paul Rubens. Masterpieces from the Royal Museum reunited in the Cathedral* (Antwerpen: 2009) 21–31.

Biografie

Julie De Groot is historica en als onderzoeker verbonden aan de Universiteit Antwerpen. Haar onderzoek gaat voornamelijk over materiële cultuur in de vroegmoderne periode, maar daarnaast gaat haar interesse ook uit naar de biografie van (historische) objecten binnen cultureel erfgoed en museologie. Binnenkort publiceert ze ook haar eerste monografie bij Leuven University Press: *At Home in Renaissance Bruges. Connecting objects, people and domestic space in a sixteenth-century city* (lente 2022).